

Μακεδονικά

Τόμ. 19, Αρ. 1 (1979)

Χαραλάμπους Κ. Παπαστάθη, Το νομοθετικόν έργον της κυριλλομεθοδικής ιεραποστολής εν Μεγάλη Μοραβία

Γ. Ι. Θεοχαρίδης

doi: [10.12681/makedonika.482](https://doi.org/10.12681/makedonika.482)

Copyright © 2014, Γ. Ι. Θεοχαρίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Θεοχαρίδης Γ. Ι. (1979). Χαραλάμπους Κ. Παπαστάθη, Το νομοθετικόν έργον της κυριλλομεθοδικής ιεραποστολής εν Μεγάλη Μοραβία. *Μακεδονικά*, 19(1), 449–460. <https://doi.org/10.12681/makedonika.482>

Χ α ρ α λ ά μ π ο υ ς Κ. Πα πα σ τ ά θ η, Τό νομοθετικόν ἔργον τῆς κυριλλομεθοδιανῆς ἱεραποστολῆς ἐν Μεγάλῃ Μοραβίᾳ, Θεσσαλονίκη 1978, σελ. 142, χάρτης 1. Ἑλληνική Ἑταιρεία Σλαβικῶν Μελετῶν, 2.

Ἡ ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ νομικοῖστορικὴ ἐργασία δὲν θά ἀφήσῃ ἀδιαφόρους ὄχι μόνον νομικούς, ἀλλὰ καὶ σλαβολόγους καὶ βυζαντινολόγους. Ἐξετάζουσα τρία ἐκ τῶν ἀρχαιότερων εἰς παλαιοσλαβικὴν γλῶσσαν μνημείων Κανονικοῦ καὶ Πολιτικοῦ Δικαίου, ἀπὸ ἱστορικῆς καὶ δικαϊκῆς ἀπόψεως (ἐν μάλιστα ἐξ αὐτῶν διὰ πρώτην φοράν ἀπὸ δικαϊκῆς ἀπόψεως), καταλήγει εἰς συμπεράσματα κοινοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ νομικούς, σλαβολόγους καὶ βυζαντινολόγους. Τὰ μνημεῖα ταῦτα εἶναι: 1) Ὁ Νομοκάνων τοῦ Μεθοδίου (= NM), 2) ὁ Zakon sudnyj ljudem (= Νόμος ἐκδικάσεως τῶν ἀνθρώπων, = ZSL) καὶ 2) ἡ Ἀνόνημος Ὁμιλία τοῦ κώδικος Clozianus (= Ἀν. Ὁμ.).

Ὡς βάσιν τῆς μελέτης του ὁ σ. ἔθεσεν ἐπιδεξιῶς τὸ ὀλιγότερον μελετηθὲν ἐκ τῶν τριῶν ὡς ἄνω μνημείων, τὴν Ἀν. Ὁμ., καὶ διὰ τοῦτο εὐθὺς εἰς τὸ Κεφ. Α': α) Ἀφηγείται τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐκ Κροατίας κώδικος Clozianus τοῦ 11ου αἰῶνος, τοῦ περιέχοντος μεταξὺ τεσσάρων μεταφράσεων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν παλαιοσλαβικὴν ὀμιλίαν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν Ἀν. Ὁμ., εἰς παλαιοσλαβικὴν γλῶσσαν καὶ γλαγολικὴν γραφὴν, καὶ ἀποτελοῦντος κώδικα unicus αὐτῆς, τῆς ὁποίας ἑλληνικὴν μετάφρασιν ἐκ τῆς κριτικῆς ἐκδόσεώς της ὑπὸ Α. Dostál παραθέτει ἀμέσως κατόπιν (σ. 19-24). β) Παραθέτει τὰ ἄμεσα ἐξαγομῆνα ἐκ τῆς πρώτης γνωριμίας μετὰ τοῦ κειμένου τῆς Ἀν. Ὁμ., τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν σ. ἔχουν οὕτω (σ. 25/6):

1) Αὐτὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἡγεμόνα καὶ τοὺς ἐκτελοῦντας δικαστικά καθήκοντα ἐπιχωρίου ἄρχοντος.

2) Ὁ λαὸς τῆς χώρας, εἰς ἣν ἀναφέρεται αὐτή, εἶναι νεοφώτιστος εἰς τὸν χριστιανισμόν, ἀλλὰ συνεχίζει τὴν ἐφαρμογὴν θεσμῶν τοῦ εἰδωλολατρικῆς προελεύσεως ἐθιμικοῦ δικαίου του.

3) Ἀφορμὴν συντάξεως καὶ ἐκφωνήσεως τῆς Ἀν. Ὁμ. ἀπέτελεσεν ἡ παρά τινος χριστιανοῦ ἄρχοντος ἀποπομπὴ τῆς γυναικὸς του καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ σύναψις γάμου μετὰ τῆς ἀναδεκτῆς του ἡ τῆς μητρὸς της τῆς ἀνοχῆ τοῦ ἡγεμόνος.

4) Ἡ Ἀν. Ὁμ. προϋποθέτει τὴν ὑπαρξίν γραπτῆς νομοθεσίας, ἀλλ' οὐχὶ πλήρους καὶ ὀλοκληρωμένης, εἰς τὴν ἐπίρρωσιν τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ὁποίας ἀπεσκόπει.

5) Ἡ Ἀν. Ὁμ. πειρᾶται νὰ καλύψῃ τὰ κενὰ τῆς προϋπαρχούσης αὐτῆς νομοθεσίας διὰ νέων διατάξεων καὶ διὰ τῆς θετικοποιήσεως τοῦ θεοῦ δικαίου.

6) Κατὰ τῶν παραβινομένων τὰς διατάξεις τοῦ δικαίου, ἡ Ἀν. Ὁμ. ἐπαπειλεῖ τὴν θείαν τιμωρίαν καὶ ἐξίλασμόν.

7) Ἡ ὅλη δομὴ τῆς καθιστᾶ ταύτην ἀρχέγονον, ὡς πρὸς τὴν διατύπωσιν, δικονομικὸν ὁδῶν.

Εἰς τὸ Κεφ. Β' (σ. 27-36) ἐξετάζεται τὸ νομικὸν περιεχόμενον τῆς Ἀν. Ὁμ., ἥτοι: α) Τὰ νομικὰ θέματα, εἰς τὰ ὁποῖα αὐτὴ ἀναφέρεται, καὶ ταῦτα ἐξετάζονται ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ρωμαϊκόν, τὸ βυζαντινο-ρωμαϊκόν καὶ τὸ Κανονικόν δίκαιον. Εἶναι δὲ ταῦτα 1) ἡ ἀποστασία ἀπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ, 2) τὸ ἐκ πνευματικῆς συγγενείας κώλυμα γάμου, 3) ἡ μονογαμία, 4) ἡ μοιχεία, 5) ἡ λύσις γάμου, 6) ἡ δικαστικὴ ἐξουσία. β) Α ἰ δ ι κ ο ν ο μ ι κ α ῖ ἄ ρ χ α ῖ, τὰς ὁποίας αὐτὴ περιέχει. Εἶναι δὲ αὐτὰ 1) ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσοτιμίας τῶν διαδίκων, 2) ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνεπηρέαστου ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, 3) ἡ ἀρχὴ τῆς ἐμμάρτυρου ἀποδείξεως, 4) ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσχύος καὶ ἐφαρμογῆς τοῦ γραπτοῦ καὶ μόνον δικαίου, 5) ἡ ἀρχὴ τῆς νομιμότητος ἀπονομῆς δικαιοσύνης, καὶ 6) ἡ ἀρχὴ τῆς μὴ ἀναδρομικότητος ἀπονομῆς δικαιοσύνης.

Ὅπως ἐγνωρίσεν ὁ ἀναγνώστης τὴν ἱστορίαν τοῦ κειμένου καὶ τὸ νοηματικόν καὶ νο-

μικὸν περιεχόμενον τῆς Ἄν. Ὁμ., καὶ εἶναι εἰς θέσιν νὰ παρακολουθήσῃ εἰς τὸ ἐξῆς τὴν ἐξέτασιν τῶν προβλημάτων αὐτῆς, ἥτοι τοῦ προβλήματος τοῦ συντάκτου καὶ τοῦ τόπου καὶ χρόνου τῆς συντάξεώς της.

Εἰς τὸ Κεφ. Γ' (σ. 37-42) ὁ σ. ἀσχολεῖται μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ πρωτοτύπου ἢ μὴ τῆς Ἄν. Ὁμ. Ἀνατρέχει πρῶτον εἰς τὴν γνώμην τοῦ παλαιοῦ V. Koritar (1836), ὅτι ἡ Ἄν. Ὁμ. τυγχάνει μετάφρασις ἑλληνικοῦ ἔργου, ἀπολεσθέντος ἢ τοῦλάχιστον μὴ ἐπισημανθέντος (σ. 37). Προσθετεὶ κατόπιν ὅτι αἱ περαιτέρω ἔρευναι τοῦ Grives (1943) καὶ τοῦ Vaillant (1947) ἐνίσχυσαν «τὴν ἄποψιν τοῦ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μεταφραστικοῦ χαρακτήρος της λόγῳ τῶν πολλῶν ἑλληνικῆς προελεύσεως ἰδιωτισμῶν τοῦ κειμένου της» (σ. 37/8). Παραθέτων δὲ κατόπιν τὰς γλωσσικὰς παρατηρήσεις τοῦ Vaillant, τὰς προδιδούσας ἑλληνικὸν πρότυπον, ἐπαναλαμβάνει: «Κατὰ ταῦτα ἡ ἄποψις περὶ τῆς ἐλλείψεως πρωτοτυπίας τῆς Ἄν. Ὁμ. καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι αὕτη τυγχάνει παλαιοσλαβικῆ μετάφρασις ἀγνώστου ἡμῖν ἑλληνικοῦ ἔργου παραμένουν μέχρι σήμερον κρατοῦντα» (σ. 38).

Μετὰ ταῦτα τὴν ἀνωτέρω ἄποψιν καὶ τὸν ἀνωτέρω ἰσχυρισμὸν ἀνασκευάζει πρῶτος ὁ σ. 37, ὑποδεικνύων ὀρθὸς ὅτι οἱ ἑλληνοισμοὶ τῆς Ἄν. Ὁμ., οἱ παρατηρηθέντες ὑπὸ τοῦ Vaillant, εἶναι ἐξ ἴσου δυνατὸν νὰ ὀφείλωνται εἰς συγγραφέα ἔχοντα τὴν ἑλληνικὴν ὡς μητρικὴν γλῶσσαν καὶ γράφοντα εἰς τὴν παλαιοσλαβικὴν καὶ ὅτι τὸ ἱστορικὸν δεδομένον τῆς Ἄν. Ὁμ., τοῦ παρανόμου γάμου ἄρχοντος ὑπὸ τὰς γνωστὰς συνθήκας, οὐδόλως ἀπαντᾷ εἰς τὰς βυζαντινὰς πηγὰς. «Ἐπομένως, μὲ βάσιν κατ' ἀρχὴν τὸ ἱστορικὸν τοῦτο δεδομένον, πρέπει νὰ ἀποκλείσωμεν τὸν μεταφραστικὸν χαρακτήρα τῆς Ἄν. Ὁμ. ἐκ τῆς ἑλληνικῆς» (σ. 39).

Περαιτέρω ὁ σ., ἐξετάζων τὰ χωρία τῆς Ἄν. Ὁμ., ὅπου ἀναφέρεται «νόμος», ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι ὁ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, καταλήγει: «Ἐπομένως, ἐκ τῶν παρατεθέντων τριῶν χωρίων τῆς Ἄν. Ὁμ. καθίσταται ἐμφανὲς ὅτι, ἐκτὸς τοῦ δικαίου τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὕπῆρχε καὶ εἰς ἄλλους γινωστὸς εἰς τὸ ἄκροατήριον, νόμος θετικοῦ δικαίου θεοῦ ἐν ἰσχύει πρὸ τῆς συντάξεως τῆς Ἄν. Ὁμ. καὶ εἰς ἐπίρρωσιν τῆς εφαρμογῆς τοῦ ὁποῖου ἀπέβλεπεν ὁ συντάκτης αὐτῆς» (σ. 41). Ὁ σ. δὲν καθορίζει ποῖος ἦτο ὁ «νόμος» αὐτός, ἐπιφαινασόμενος νὰ τὸν ἀποκαλύψῃ ἀργότερον. Ὁ J. V a š i c a βεβαίως, (*L'œuvre juridique de SS. Constantin-Cyrille et Methode. Κυρίλλῳ καὶ Μεθοδίῳ τόμος ἑόρτιος, ἐπὶ τῇ χιλιοστῇ καὶ ἑκατοστῇ ἡμερίδι, Μέρους Β', Θεσσαλονίκη 1968, σ. 174, τὸν ἔχει ἀποκαλύψει πρὸ πολλοῦ: «une confrontation avec le Zakon sudnyj a montré que l'oraison se rattache immédiatement au code mentionné et s'y réfère expressément... l'oraison de Methode suppose déjà l'existence du Zakon sudnyj».*) (βλ. καὶ J. V a š i c a, *Origine Cyrillo-Méthodienne du plus ancien code slave dit Zakon sudnyj l'jedem, «Byzantinoslavica» 12, 1951, 154-174*), ἀλλ' ὁ σ., χάριν τῆς κλιμακώσεως τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ κοινῶ ἀναγνώστου, φαίνεται νὰ παραβιάζῃ ἐν-ταῦθα ἀνοικτὰς θύρας.

Εἰς τὸ Κεφ. Δ' (σ. 43-66) ὁ σ. ἐξετάζει τὰ δύο ἀρχαιότερα γραπτὰ μνημεῖα τοῦ δικαίου τῶν Σλάβων, τὸν Νομοκάνονα τοῦ Μεθοδίου (NM) καὶ τὸν Zakon sudnyj l'jedem (ZSL), πρὶν νὰ συσχετίσῃ τούτους εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον πρὸς τὴν Ἄν. Ὁμ.

Διὰ τὸν NM, τοῦ ὁποῖο τὰ βασικὰ προβλήματα προελεύσεως, συντάκτου καὶ τόπου συντάξεως θεωροῦνται εἰς τὴν διεθνή βιβλιογραφίαν ὡς ὀριστικῶς λελυμένα, ἀφηγεῖται πρῶτον, σκιαγραφεῖν τὸ σχετικὸν ἱστορικὸν πλαίσιον, τὴν ἱστορίαν τῆς ἀποστολῆς καὶ τῆς δράσεως τῶν δύο Θεσσαλονικέων ἀδελφῶν εἰς τὴν Μεγάλην Μοραβίαν ἀπὸ τῆς αἰτήσεως τοῦ ἡγεμόνος αὐτῆς Ροστισλάβ πρὸς τὸ Βυζάντιον τὸ 862 περὶ ἀποστολῆς ἱεραποστόλων εἰς τὴν χώραν του μέχρι τῆς διαλύσεως τῆς ἡγεμονίας τῆς Μοραβίας καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς ὑπὸ τῶν Οὐγγρων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 10ου αἰῶνος (σ. 43-48).

Ἀποδειχθέντος ἀναμφισβητήτως ὑπὸ τοῦ H. F. Schmid ὅτι ὁ NM εἶναι πιστὴ ἀπο-

σπασματική μετάφρασις εἰς τὴν παλαιοσλαβικὴν τῆς Συναγωγῆς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ καὶ ὑποστηριχθέντος ὑπὸ τοῦ W. Lettenbauer ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παλαιοσλαβικῶν «γλωσσῶν» εἰς τὸν Cod. Lat. Mon. 14008 ὅτι ὁ NM εἶχε καταρτισθῆ πρό τοῦ 880, ὁ σ. ἐξετάζων καλῦτερον τὰς ὑπαρχούσας πληροφορίας συμπεραίνει ὅτι «ἡ πλήρης σύνταξις τοῦ Νομοκάνωνος ὑπὸ τοῦ Μεθοδίου ἐξεπονήθη προφανῶς κατὰ τὸ ἔτος 883, ἤτοι ὀλίγον μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ δύο ἔτη πρό τοῦ θανάτου του» (σ. 52). Οὕτω καθωρίσθη ἀκριβέστερον ὁ χρόνος τῆς συντάξεως τοῦ NM.

Τὴν ἄποψιν τοῦ Vašica, ὅτι ὁ NM ἀποτελεῖ νέον τύπον, «μεγαλομοραβικόν», νομοκάνωνος καὶ τὴν ὑπονοουμένην γνῶμην τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ τούτου ἐρευνητῆ ὅτι ὁ NM στρέφεται κατὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καταπολεμεῖ ἐπιτυχῶς ὁ σ. με ὀφθαλμοφανῶς λογικά ἐκ τῶν πραγματικῶν ἐπιχειρήματα: Τὸ μὴ διαφοροποιημένον περιεχόμενον του καθιστᾷ τὸν NM συνοπτικὸν ἐγχειρίδιον ἐπιλεγμένων Κανόνων καὶ ὄχι νέον τύπον νομοκάνωνος. Ἡ μετάφρασις ἐν αὐτῷ τοῦ γ' Κανόνος τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 381, περὶ πρεσβείων τοῦ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὸν τῆς Ρώμης, ἀποκλείει ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν. Τὸ ὑπάρχον ἐξειληγμένον Κανονικὸν δίκαιον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βυζαντίου ἐξηγεῖ τὴν μὴ χρησιμοποίησιν ὑπ' αὐτῆς τοῦ συμπιλήματος ἐκ τῆς Συναγωγῆς τοῦ Σχολαστικοῦ, ὡς εἶναι ὁ NM. Ἡ μὴ διάσφωσις τοῦ NM ἐν τῇ Δύσει ἀποκλείει ἀντιανατολικὰς τάσεις του, ἄλλως εὐπροσδέκτους εἰς τοὺς Δυτικούς κ.ο.κ. (σ. 52-56).

Μὲ ἐξ ἴσου ἰσχυρὰ ἐκ τῶν πραγμάτων λογικὰ ἐπιχειρήματα καταπολεμεῖ ὁ σ. τὴν ἀντιθετον ἄποψιν τοῦ ὀρθοδόξου Ρώσου κανονολόγου S. Troickij, ὅτι ὁ NM διεπνέετο ὑπὸ ἀντιδυτικῶν τάσεων καὶ προσεπάθησε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν Μεγάλῃν Μοραβίαν ἀντιπαπικὰς θέσεις τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας: Ἀντιπαπικὰς θέσεις δὲν περιέχει, ἀγὰ ἰσχυρίζεται ὁ Troickij, ὁ μεταφρασθεὶς εἰς τὸν NM λδ' ἀποστολικὸς Κανὼν τῆς Συναγωγῆς τοῦ Σχολαστικοῦ, ἀλλὰ ὁ Νομοκάνων εἰς ΙΔ' τίτλους, ὁ λεγόμενος τοῦ Φωτίου, ἀλλὰ τούτων δὲν μετάφρασεν ὁ δὴθεν ἀντιπαπικὸς Μεθόδιος. Καὶ καταλγεῖ ὁ σ.: «Ὁ NM δὲν διέπεται ὑπὸ ἀντιδυτικῶν ἢ ἀντιανατολικῶν ἀρχῶν καὶ ὁ Μεθόδιος ὡς ἱεραπόστολος καὶ μεταφραστὴς ὑπὲρ ἢ κατὰ οὐδεμιὰς τῶν δύο Ἐκκλησιῶν εἰργάσθη» (σ. 59).

Τὸ συμπέρασμα τοῦτο τοῦ σ. ἀποτελεῖ μάθημα δι' ὅσους βυζαντινολόγους πιστεύουν ὅτι εἰς ἐκ τῶν λόγων, διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Κύριλλος καὶ ὁ Μεθόδιος δὲν περιελήφθησαν εἰς οὐδὲν βυζαντινὸν ἑορτολόγιον καὶ δὲν ἐωρτάζοντο ὑπὸ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἤτο τὸ γεγονός, ὅτι οὗτοι κατὰ τὴν διένεξιν πατριάρχου Φωτίου καὶ πάπα Νικολάου Α' συνεργάσθησαν μετὰ τοῦ Πάπα. Δὲν συνεργάσθησαν μετὰ τοῦ Πάπα, ἀλλὰ καὶ δὲν εἰργάσθησαν κατ' αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ Φωτίου, σεβασθέντες τὴν ὑπάρχουσαν ὑπαγωγὴν τῆς Μοραβίας εἰς τὸ κλίμα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Τοῦτο διδάσκει τὸ ἀνωτέρω συμπέρασμα τοῦ συγγραφέως μας.

Ἡ πρόβλεψις καὶ ἡ πατρότης τοῦ εἰς Ρωσίαν ἐπίσης, ὡς ὁ NM, ἀλλ' εἰς πολλὰ χειρόγραφα καὶ εἰς δύο συντάξεις, μίαν βραχεῖαν καὶ ἀρχαιοτέραν καὶ μίαν ἐκτεταμένην καὶ νεωτέραν, διασωθέντος ZSL ἀποτελοῦν ἀντικείμενον διαφωνιῶν καὶ ἀντιμαχομένων θεωριῶν καὶ ὁ σ. ἐκθέτει ἐν συνεχείᾳ τὰς διατυπωθείσας τέσσαρας τοιαύτας, αἱ ὅποιαι εἶναι:

α) Ἡ «βουλγαρικὴ θεωρίᾳ» τοῦ Πολωνοῦ R. Hube, ἡ ὅποια ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ZSL ἐγεννήθη ἐν Βουλγαρίᾳ ἐπὶ τσάρου Συμεῶν (893-927), ἀφοῦ ἐξ αὐτῆς προέρχονται πολλὰ παλαιοσλαβικά χειρόγραφα διασωθέντα ἐν Ρωσίᾳ, καὶ τὴν ὁποίαν ἠκολούθησαν ἔκτοτε πολλοὶ μεταθετόντες μόνον τὸν χρόνον τῆς συντάξεως αὐτοῦ εἰς τὸν 10ον ἢ τὸν 11ον αἰῶνα.

Τροποποιήσιν τῆς θεωρίας αὐτῆς ἐπέφερεν ὁ Danailov, ἀκολουθηθεὶς ὑπὸ πολλῶν, διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ χρόνου τῆς συντάξεως τοῦ ZSL ἐπὶ τσάρου Βόριδος (852-889) καὶ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 866-868, ἀφοῦ, ὡς ἐπιστεῦθη, διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ZSL ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ Responsa τοῦ πάπα Νικολάου Α' πρὸς τοὺς Βουλγάρους.

β) Ἡ «μεγαλομοραβική θεωρία» τοῦ J. Vašica, ὁ ὁποῖος βασισθεῖς εἰς φιλολογικά καὶ γλωσσικά κριτήρια ὑπεστήριξε ὅτι ὁ ZSL συνετάχθη ἐν Μεγάλῃ Μοραβίᾳ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου-Κυρίλλου, χρησιμοποίησαντος ὡς πρότυπον τὴν Ἐκλογὴν τῶν Ἰσαύρων καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ δυτικοῦ Κανονικοῦ δικαίου διαμορφωθέντα ἐπιτίμια, ἅτινα εἶχον διαδοθῆ εἰς τὴν Μοραβίαν ὑπὸ τῶν δυτικῶν ἱεραποστόλων, καὶ ὁ ὁποῖος ἠκολουθήθη πρωτίτως ὑπὸ Τσεχοσλοβάκων ἐρευνητῶν.

γ) Ἡ «μακεδονική θεωρία» τοῦ Ρώσου κανονολόγου S. Troickij, ὁ ὁποῖος, ἐπειδὴ ἀριθμὸς διατάξεων τοῦ ZSL ἀφορᾷ εἰς τὴν ὑπὸ στρατιωτικῶν τέλεσιν ἀξιοποιῶν πράξεων, κατέληξε εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ZSL τυγχάνει στρατιωτικῶς ποινικὸς κώδιξ καὶ συνετάχθη μὲ βάσιν τὴν Ἐκλογὴν ὑπὸ τοῦ Μεθοδίου κατὰ τὸ διάστημα 830-840 (εἶναι λοιπὸν τὸ ἀρχαιότερον πάντων σλαβικῶν μνημείων) εἰς τὴν Κλεισούραν τοῦ Στρυμόνος (ὅπου κατὰ τὸν Dvornik ἦτο ἡ «σλαβική ἡγεμονία», διοικητὴν τῆς ὁποίας διῶρισε τὸν Μεθόδιον ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος), ἵνα χρησιμοποιηθῆ ὑπὸ τῶν εἰς αὐτὸν ὑποκειμένων Σλάβων στρατιωτῶν. Ὁ τόπος συντάξεως λοιπὸν τοῦ ZSL εὐρίσκετο κατὰ τὴν θεωρίαν αὐτὴν εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ ἡ θεωρία ὀνομάσθη «μακεδονική».

δ) Ἡ «Παννονική θεωρία» τοῦ H. F. Schmid, ὁ ὁποῖος ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι εἰς τὸν ZSL συνυπάρχουν στοιχεῖα τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου (Ἐκλογή) καὶ τοῦ δυτικοῦ Κανονικοῦ δικαίου (ἐπιτίμια), συνετέρανεν ὅτι τὸπος συντάξεως τοῦ ZSL εἶναι ἡ Παννονία, ὅπου ἐτέμοντο αἱ σφαῖραι ἐπιρροῆς τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ φραγκικοῦ κράτους, καὶ ἡ ἀλλῆ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Παννονίας, καὶ ὁ ὁποῖος ἀργότερον ἐτροποποίησε τὴν ἀποψίν του δεχθεὶς χρόνον συντάξεως τοῦ ZSL τὴν ἐποχὴν τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου καὶ τόπον τὴν Παννονίαν καὶ τὴν Μεγάλην Μοραβίαν.

Βεβαίως ὁ σ. μας δὲν ἀποκλίνει πρὸς τὸ παρὸν πρὸς οὐδεμίαν ἐκ τῶν τεσσάρων θεωριῶν καὶ ἀργότερον ἀκόμη θὰ εἴπη (σ. 79): «Ὁ ZSL τυγχάνει ἔργον συζητησίμου εἰσέτι τοπικῆς καὶ χρονικῆς προελεύσεως, ὡς καὶ συντάκτου». Θὰ ἠμποροῦσεν ὅμως ἴσως, νομίζομεν, νὰ συζητηθῆ ἐνταῦθα τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τοῦ ZSL ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, τὸ ὁποῖον ἀπεδόθη δῆθεν λαυθασιμένως εἰς τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον ἢ τὸν Κωνσταντῖνον Ε', ἐνῶ δῆθεν πρόκειται περὶ τοῦ Κωνσταντίνου-Κυρίλλου (βλ. J. Vašica, *L'œuvre juridique de SS Constantin-Cyrille et Méthode*, σ. 173) καὶ τὸ ὅποιον παρέσυρε τὸν βαρῶν Rosenkampf νὰ θεωρήσῃ τὸν ZSL μετάφρασιν ἀγνώστου ἑλληνικοῦ νομοθετήματος τοῦ αὐτοκράτορος Μεγάλου Κωνσταντίνου (βλ. ἡμέτερον σ. εἰς σ. 62). Ὅποτε, εἰάν τὸ συνταχθεῖν τοῦτο ἐνισχυεῖ τὴν ἀποψίν τοῦ Vašica, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος-Κυρίλλος εἶναι ὁ συντάξας τὸν ZSL, καταρρίπτονται ὅλαι αἱ ἄλλαι θεωρίαι, πλην τῆς μεγαλομοραβικῆς, ἀφοῦ ὁ Κωνσταντῖνος-Κυρίλλος οὔτε εἰς τὴν Βουλγαρίαν οὔτε εἰς τὴν Παννονίαν εἰργάσθη οὔτε «σλαβικὴν ἡγεμονίαν» διέφησεν. Ὁ σ. ἀναφέρει βεβαίως εἰς σ. 70, σημ. 11 τὰ περὶ M. Κωνσταντίνου, ἀλλὰ λύων τὸ ζήτημα τοῦ συντάκτου τοῦ ZSL εἰς σ. 103-105 ὑπερ τοῦ Μεθοδίου οὔτε ἐκεῖ δὲν ἀνασκευάζει τὴν ἀνωτέρω περὶ Κωνσταντίνου-Κυρίλλου ἀποψίν τοῦ Vašica.

Πάντως, ἡ «μακεδονική θεωρία» δὲν δικαιολογεῖ, νομίζομεν, τὸ ὄνομά της. Τὴν «σλαβικὴν ἡγεμονίαν», τὴν ὁποίαν παρέδωκεν ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος μεταξὺ τῶν ἐτῶν 830-840 εἰς τὸν Μεθόδιον πρὸς διοίκησιν (*Vita Methodii*, II, μετάφρ. Ἀναστασίου, 152), ἐποθέτησε πρῶτος ὁ F. Dvornik, *Les legendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, Prague 1933, σ. 2-19, καὶ ἔπειτα ὁ G. Ostrogorsky, *The Byzantine Background of the Moravian Mission*, «Dumb. Oaks Papers» 19(1965) 13-16, εἰς τὴν Κλεισούραν τοῦ Στρυμόνος. Ἡ Κλεισούρα τοῦ Στρυμόνος ὅμως, ἡ ὁρεινὴ δηλαδὴ περιοχὴ μεταξὺ Ρουπέλ καὶ Μελενίκου, τὴν ὁποίαν ἱδρυσεν ὁ Ἰουστινιανὸς Β' κατὰ τὴν ἐκστρατείαν του κατὰ τῶν Στρυμονιτῶν Σλάβων τὸ 688 (Πορφυρογέν., Περὶ Θεμάτων, ἐκδ. A. Pertusi, 88/9) διὰ τῆς

ἐγκαταστάσεως εἰς αὐτὴν ὡς φρουρῶν τῶν Σμολεάνων Σλάβων, διελύθη, ὅταν ἡ σλαβικὴ φρουρά της καὶ οἱ ἀποικισθέντες εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Α' τὸ 809 Ῥωμαῖοι στρατιῶται (Θεοφάνης, ἐκδ. de Boor, σ. 486, 10: «χριστιανοὺς ἀποικίσεις ἐκ παντὸς θέματος ἐπὶ τὰς σκλαβινίας γενέσθαι προσέταξεν») ἐγκατέλειψαν αὐτὴν πρὸ τῆς προελάσεως τῶν Βουλγάρων τοῦ Κρομίου τὸ 812 (Θεοφάνης, ἐκδ. de Boor, σ. 496, 5). Σλάβοι βεβαίως πειραταὶ εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Στρυμόνος λεηλατοῦν τὴν περιοχὴν τὸ 813-820 καὶ εἰς χεῖρας τῶν ἐμπίπτει ὁ Γρηγόριος ὁ Δεκαπολίτης (F. D v o r n i k, La vie de St. Gregoire le Decapolite, Paris 1926, σ. 54, 23-26), ἀλλ' αὐτοὶ δὲν ἀποτελοῦν «σλαβικὴν ἡγεμονίαν» ὑπὸ βυζαντινῶν ἄρχοντα, ὡς διετέλεσεν ὁ Μεθόδιος. Ἐγένετο κατόπιν κατὰ τὰ ἔτη 831-838 εἰσβολὴ Βουλγάρων, οἱ ὅποιοι ἐσάρωσαν τὰς φρουράς τῶν Κλεισουργῶν (κατὰ τῶν ἐπανεληθόντων εἰς τὴν Κλεισούραν Σμολεάνων Σλάβων ἐπέρχεται πρὸ τοῦ 837 ὁ «καυχάνος» Ἰσβόλος κατὰ τὴν πρωτοβουλγαρικὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ἀρχοντος Περσιάνου τοῦ ἔτους 837 εἰς τοὺς Φιλίππους καὶ τοὺς ἐκδιώκει ἐκεῖθεν πρὸς Χριστούπολιν, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ὁποίας συναντῶμεν ἐπισκοπὴν Σμολεάνων τὸ 864. Βλ. P. L e m e r l e, Philippes et la Macédoine Orientale à l'époque chretienne et byzantine, Paris 1954, σ. 135 κ.ε.) καὶ ἠνάγκασαν, καταλαβόντες τὰς πεδιάδας τῶν Σερρῶν καὶ τῶν Φιλίππων, τὸν καίσαρα Ἀλέξιον Μωσηλὲ νὰ ἀποσυρθῆ μετὰ τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων του εἰς Χριστούπολιν (Καβάλαν). Αὐτὸς εἶναι, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὁ ὄργανωτὴς τοῦ κατόπιν Θέματος Στρυμόνος, τὸ ὁποῖον ἰδρῦθη κατὰ τὰ μέσα τοῦ 9ου αἰῶνος, καὶ δι' αὐτὸν τὸν σκοπὸν εἶχεν ἴσως ἀποσταλῆ εἰς τὴν ταραγμένην αὐτὴν περιοχὴν (P. L e m e r l e, Philippes κ.λ., 127/8 F. D v o r n i k, Les legendes κ.λ., 14/8). Τὸ Θέμα Στρυμόνος περιελάμβανε τὴν περιοχὴν μεταξὺ τῆς κοιλάδος τοῦ κάτω ροῦ τοῦ Στρυμόνος πρὸς δυσμὰς καὶ τῆς κοιλάδος τοῦ κάτω ροῦ τοῦ Νέστου πρὸς ἀνατολάς, ἐκτεινόμενον ἀπὸ τῆς ὄρεινῆς περιοχῆς τῆς Κλεισούρας πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς θαλάσσης (βλ. Σ τ. Κ υ ρ ι α κ ῖ δ ο υ, Βυζαντιναὶ Μελέται, II-V, Θεσσαλονικὴ 1937-1939, σ. 401—P. L e m e r l e, Philippes κ.λ., σ. 128). Ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς, λοιπὸν, τῶν Βουλγάρων κατὰ τὴν τετάρτην δεκαετίαν τοῦ 9ου αἰῶνος καὶ μετὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ Θέματος Στρυμόνος κατὰ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει Κλεισούρα τοῦ Στρυμόνος καὶ σλαβικὴ ἐκεῖ ἡγεμονία. Καὶ αὐτὴ ἡ Ραζκογιτς, ἡ ὁποία ἐθροῦθησε διὰ τοὺς Σλάβους τοῦ Στρυμόνος, παραδέχεται ὅτι Κλεισούρα Στρυμόνος, καὶ ἐπομένως «σλαβικὴ ἡγεμονία» εἰς τὸν Στρυμόνα, δὲν ὑπάρχει μετὰ τὴν προαγωγὴν αὐτῆς εἰς Θέμα Στρυμόνος κατὰ τὰ μέσα τοῦ 9ου αἰῶνος (M. R a j k o v i t s, Oblast Strimona i tema Strimon. Sbornik Bizantoloskog Instituta, V, 1-6, Beograd 1958. Ἑλληνικὴ μετάφρασις καὶ σχόλια ὑπὸ Α. Ἀ γ γ ε λ ο π ο ὕ λ ο υ εἰς Δελτίον Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας τοῦ I.M.X.A., ἀρ. 14, Θεσσαλονικὴ 1967, σ. 9).

Δὲν ὑπῆρχε λοιπὸν «σλαβικὴ ἡγεμονία», τῆς ὁποίας διοικητῆς διαίρεση ὁ Μεθόδιος, κατὰ τὰ ἔτη 830-840. Αὕτη ὡς Κλεισούρα Στρυμόνος ἔχει διαλυθῆ ἀπὸ τοῦ 809 ἢ 812 καὶ ἡ περιοχὴ κατέχεται ἀπὸ εἰσβολόντας Βουλγάρους κατὰ τὰ ἔτη 831-838, περιληφθεῖσα κατόπιν εἰς τὸ ἰδρυθὲν Θέμα Στρυμόνος.

Ἐπὶ τὸν ὄμοιο ἀπὸ τοῦ ἔτους 688 πολλοὶ Σλάβοι εἰς τὴν Βιθυνίαν, ἐγκατασταθέντες ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β', ὡς μαρτυρεῖ ὁ Θεοφάνης, ἐκδ. de Boor, σ. 364, 11-15: «Τούτῳ τῷ ἔτει (6180 = 688/9) ἐπιστράτευσεν Ἰουστινιανὸς ... καὶ μέχρι Θεσσαλονικῆς ἐκδραμὼν πολλὰ πλήθη Σκλάβων εἰς τὰ τοῦ Ὀψικίου διὰ τῆς Ἀβύδου περάσας κατέστησε μέρη» (τὰ αὐτὰ λέγει καὶ ὁ πατριάρχης Νικηφόρος, ἐκδ. de Boor, σ. 36, 12). Εἰς αὐτοὺς προστέθησαν οἱ Σλάβοι τῆς Μακεδονίας, τοὺς ὁποίους ὑπέταξεν ὁ Κωνσταντῖνος Ε', (741-775) τὸ 758 (Θεοφάνης, ἐκδ. de Boor, σ. 430: «τούτῳ τῷ ἔτει Κωνσταντῖνος τὰς κατὰ τὴν Μακεδονίαν Σκλαβινίας ἠχμαλώτευσεν καὶ τοὺς λοιποὺς ὑποχείρισεν ἐποίησεν») καὶ οἱ Σλάβοι τῆς Βουλγαρίας, οἱ ὅποιοι κατὰ τὸν Θεοφάνη «προσερρήσαν» πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Ε', διὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν στράτευσιν τῶν εἰς τὸν βουλγαρικὸν στρατὸν καὶ τοὺς ὁποίους ὁ Κωνσταντῖνος Ε' μετέφερε τὸ 761 διὰ τοῦ Εὐξείνου εἰς τὴν

Βιθυνίαν ἐγκαταστήσας αὐτοὺς παρά τὸν Ἄρτάναν ποταμόν. Τούτους ὁ πατριάρχης Νικηφόρος, ἐκδ. de Boor, σ. 69, 1, ἀναβιβάζει εἰς «ὄκτῳ καὶ διακοσίας χιλιάδας». Ὁ ἀριθμὸς, ὡς δεῖκνυει ἡ ἀκριβολογία του, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὑπερβολικὸς (ὡς θεωρεῖ τούτου ὁ P. Charanis, *The Slavic Element in Byzantine Asia Minor*, «Byzantion» 18, 1948, 77 κ.έ.), πρέπει ὁμῶς νὰ ἐννοηθῆ μετὰ τῶν γυναικοπαίδων. Βλ. Κ. Ἀ μ ἄ ν τ ο υ, Ἱστορία Α', σ. 363/4.—G. Ostrorsky, *Geschichte* (2α ἐκδ., München 1952), σ. 136 καὶ σημ. 2.—M. A. Nastos, εἰς *Cambridge Medieval History*, IV, 1, σ. 74. Τὴν ἐγκατάστασιν Σλάβων εἰς τὴν Βιθυνίαν ἐπιβεβαίωσι καὶ τὸ μολυβδόβουλλον τοῦ ἔτους 694/5 τοῦ G. Schlumberger εἰς BZ 12, 1903, 277, μὲ εἰκόνα τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β', καὶ μὲ ἐπιγραφὴν τοῦ ἄρχοντος «ἀπὸ Ὑπάτων τῶν ἀνδραπόδων τῶν Σκλαβῶν τῆς Βιθυνῶν ἐπαρχίας» (πρβλ. καὶ G. Ostrorsky, *Geschichte*, 2α ἐκδ., Μόναχον 1952, σ. 107, σημ. 1).

Πλησίον αὐτῶν τῶν Σλάβων εὐρίσκετο ἡ Μονὴ Πολυχρονίου ἐπὶ τοῦ Βιθυνικοῦ Ὀλύμπου, τῆς ὁποίας εὐρίσκομεν ἠγούμενον τὸν Μεθόδιον μετὰ τὴν παραίτησίν του ἀπὸ τῆς διοικήσεως τῆς «σλαβικῆς ἡγεμονίας». (Βλ. Ἄ.-Α. Τ α χ ἰ ἄ ο υ, Ἡ ἐθνικότης Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου κατὰ τὰς σλαβικὰς ἱστορικὰς πηγὰς καὶ μαρτυρίας. «Κυρίλλω καὶ Μεθοδίω τόμος ἑόρτιος ἐπὶ τῇ χιλιοστῇ καὶ ἑκατοστῇ ἑτηρίδι», ἐν Θεσσαλονίκῃ 1968, σ. 122). Διὰ τοιοῦτον νὰ ἦτο ἡ «σλαβικὴ ἡγεμονία αὐτῆ μακρὰν εἰς τὸν Στρυμόνα καὶ ὄχι εἰς τὴν Βιθυνίαν πλησίον τῆς μονῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεσῦρθη ὁ Μεθόδιος; Ἡ διὰ τί ἐπρεπε ὁ Μεθόδιος νὰ ἀποσυρθῆ ἀπὸ τὸν Στρυμόνα εἰς τὴν μακρυνὴν Μονὴν τοῦ Βιθυνικοῦ Ὀλύμπου; Ἡ «σλαβικὴ ἡγεμονία» τοῦ Μεθοδίου, λοιπόν, εὐρίσκετο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὴν Βιθυνίαν καὶ ὁ Μεθόδιος παραίτηθεὶς τῆς διοικήσεώς της ἀπεσῦρθη εἰς τὴν πλησιεστέρην μονὴν Πολυχρονίου ἐπὶ τοῦ Βιθυνικοῦ Ὀλύμπου.

Ἡ ἐν τοῖς προηγουμένοις τρίτῃ, λοιπόν, θεωρία δὲν ἡμπορεῖ, πρῶτον, νὰ ὀνομασθῆ «μακεδονική», ἀφοῦ ἡ «σλαβικὴ ἡγεμονία» τοῦ Μεθοδίου δὲν εὐρίσκετο, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, εἰς τὴν Μακεδονίαν, καὶ ἔπειτα ὁ Μεθόδιος κατὰ τὰ ἔτη 830-840 ἦτο πολὺ νέος (κατὰ τὸν Σύντομον Βίον Μεθοδίου ἦτο δωδεκαετής, βλ. Ἄ.-Α. Τ α χ ἰ ἄ ο υ, ἔ.α., σ. 120), διὰ νὰ εἶναι ὁ συντάκτης τοῦ ZSL πρὸς χρῆσιν τῶν στρατιωτῶν του, ἐὰν εἶναι αὐτός, ὁ κατ' ἐξοχὴν κανονολόγος, ὁ συντάκτης καὶ ὄχι ὁ κατ' ἐξοχὴν σλαβολόγος Κύριλλος, ὁ ἐργασθεὶς μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν Μοραβίαν κατὰ τὰ μετὰ τὸ 863 ἔτη. Ἡ «μακεδονικὴ θεωρία», νομίζομεν, δὲν πρέπει νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν. Ἄλλωστε ὁ σ. θά καταρρίψη αὐτὴν περαιτέρω καὶ δι' ἄλλων ἰσχυρῶν ἐπιχειρημάτων.

Εἰς τὸ Κεφ. Ε' (σ. 67-86) ὁ σ. συσχετίζει τὰ τρία ταῦτα παλιότερα δικαϊκὰ παλαιοσλαβικὰ κείμενα, τὸν NM, τὸν ZSL, τὸν καὶ τὴν Ἄν. Ὄμ., ὄχι πλεόν ἀπὸ γλωσσικῆς καὶ φιλολογικῆς μόνον ἀπόψεως, ὅπως ἐκαμεν ἤδη ὁ Vašica εἰς πολλὰς ἐργασίας του (βλ. σ. 67, σημ. 1) ἐντάξας αὐτὰ κατόπιν τούτου εἰς τὸν κύκλον τῆς μεγαλομοραβικῆς φιλολογικῆς παραδόσεως, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἀπόψεως νομικοῦ περιεχομένου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἐγένετο μέχρι τοῦδε καὶ ἀποτελεῖ συμβολὴν τοῦ συγγραφέως εἰς τὴν ἔρευναν.

Ἐπανερχόμενος πρῶτον εἰς τὴν σημαντικὴν φιλολογικὴν παρατήρησιν τοῦ Vašica περὶ τῆς χρησιμοποιήσεως τῆς λέξεως vŕeme (= χρόνος) κατὰ τὴν μεταγλώττισιν τῆς ἑλληνικῆς λέξεως «αἰτία» εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ εὐαγγελικοῦ χωρίου Ματ. 19, 3: «εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν», ἀντί τῆς ἀντιστοίχου παλαιοσλαβικῆς vina (= αἰτία) ἢ grech' (= παράπτωμα), καὶ τοῦτο μόνον εἰς τὰ κείμενα τοῦ χειρογράφου Clozianus καὶ τοῦ ἀρχαῖζοντος χειρογράφου Ioasaf καὶ εἰς ὁδὲν ἄλλο παλαιοσλαβικὸν κείμενον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει τὴν κοινὴν τοπικὴν καὶ χρονικὴν προέλευσιν τῆς φιλολογικῆς παραδόσεως καὶ τὸν κοινὸν δημιουργὸν τῶν τριῶν κειμένων, διαπιστώνει εἰς τὸ κοινὸν τοῦτο μεταφραστικὸν πραξικόπημα τῶν τριῶν κειμένων σκοπιμότητα νομοθετικῆς πολιτικῆς (σ. 69) καὶ προχωρεῖ εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν κοινῶν νομικῶν

διατάξεων τῶν μὲ ἀναφορὰν εἰς τοὺς ἀντιστοίχους Κανόνας τῶν Συνόδων, ἀποδεικνυομένης αὐτομάτως τῆς ἀλληλοσυμπλήρωσός τῶν. Εἶναι δὲ αὐταί: 1) Ἡ ἀπαγόρευσις τελέσεως εἰδωλολατρικῶν ἐκδηλώσεων, 2) ἡ μονογαμία-παλλακεία, 3) ἡ μοιχεία, καὶ 4) ἡ ὄργα-νωσις τῶν δικαστηρίων.

Κοινὰ νομικὰ θέματα, περὶ ὧν δὲν ἀσχολεῖται ὁ ΝΜ, διαπιστῶνται ὁ σ. μεταξύ Ἐκκλ. Ὁμ. καὶ ΖΣΛ. Εἶναι δὲ ταῦτα: 1) Κώλυμα γάμου ἐκ πνευματικῆς συγγενείας, καὶ 2) λύσις γάμου. Ἐπίσης κοινὰ νομικὰ θέματα μεταξύ ΝΜ καὶ ΖΣΛ εὐρίσκει ὁ σ. τὰ ἐξῆς: 1) κλοπὴν, 2) τυμβωρυχίαν, καὶ 3) ἱεροσυλίαν.

Οὕτως καὶ ἐκ τῆς δικαιοκτικῆς ἐξετάσεως τῶν τριῶν ἀρχαιοτέρων τούτων νομικῶν μνημείων τοῦ σλαβικοῦ κόσμου διεπιστῶθη ὑπὸ τοῦ σ. συμπόρευσις καὶ ἀλληλοσυμπλήρωσις τῶν. Ἄφου ὁμοῦ τὸ ἐν ἐξ αὐτῶν, ὁ ΝΜ, εἶναι ἀποδεδειγμένος ἔργον τοῦ Μεθοδίου καταρτισθῆν ἐν Μεγάλῃ Μοραβίᾳ καὶ τὸ ἄλλο, ἡ Ἐκκλ. Ὁμ., ἀποδεικνύει τὴν ἀρχαιότητα τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου του ἐκ τῆς γλαβολικῆς γραφῆς του, ἐντασσόμενον ὑπὸ τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς διὰ τῆς μελέτης τῶν γλωσσικῶν του στοιχείων εἰς τὰ ἔργα τοῦ μεγαλομοραβικοῦ κύκλου, εἶναι ὑπερβολικὴ ἢ ἄκρα ἐπιφύλαξις τοῦ σ. διὰ τὸ τρίτον: «Ὁ ΖΣΛ τυγχάνει ἔργον συζητησίμου εἰσέτι τοπικῆς καὶ χρονικῆς προελεύσεως, ὡς καὶ συντάκτου» (σ. 79), ἀφοῦ μάλιστα ὁ Βασίλειος ἀποφαίνεται κατηγορηματικῶς, ἀλλὰ χωρὶς ἐπιχειρήματα, ὑπὲρ τοῦ Κωνσταντίνου-Κυρίλλου ὡς συντάκτου του: «il semble indubitable que c'était le frère cadet qui assumait la tâche de rediger un manuel juridique que les envoyés de Moravie demandaient aux frères» (J. V a § i c a, Ἐκκλ. Ὁμ. καὶ ΖΣΛ κ.τ.λ., ἐ.ἀ., σ. 173, πρβλ. καὶ «Byzantinoslavica» 12, 1951, 166) καὶ δὲν λαμβάνει ἀπάντησιν παρὰ τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως, ὅπως εἰπομεν ἤδη ἐν τοῖς προηγουμένοις.

Ἐκτὸς τούτων ὁ σ. διεπίστωσε καὶ θρησκευτικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν τριῶν κειμένων καὶ πρὸ παντὸς ἐπέμβασιν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν ἔκτισιν τῶν ἐπιβαλλομένων ποινῶν, ὅταν αὐταί ἦσαν ἐκκλησιαστικὰ ἐπιτίμια, πρᾶγμα ἄγνωστον εἰς τὸ Βυζάντιον, ἐκ τοῦ ὁποῦοι κατάγονται τὰ νομικὰ πρότυπα τῶν τριῶν κειμένων, γνωστῶν ὁμοῦ εἰς τὴν Δύσιν.

Τὰ ἐπιτίμια αὐτὰ, τὰ ὁποῖα ἐπαπειλεῖ ἡ Ἐκκλ. Ὁμ. καὶ προβλέπει ἀντὶ φυλακίσεως ὁ ΖΣΛ, διεδόθησαν εἰς τὴν Μοραβίαν διὰ τῶν προηγηθέντων Φράγκων κληρικῶν καὶ ἦσαν ἀποκλειστικῆς χρήσεως τοῦ Κλήρου εἰς λατινικὴν γλῶσσαν ὡς *Libri Poenitentiales*, μόνον δὲ εἰς τὴν Μοραβίαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς κυριλλομεθοδιανῆς ἀποστολῆς μεταφράσθησαν εἰς τὴν παλαιοσλαβικὴν διὰ τὸν ἀγνοοῦντα τὴν λατινικὴν Κλήρον καὶ ὑπάρχον χειρόγραφο τῆς μεταφράσεώς τῶν αὐτῆς, τὰ ὁποῖα σημειοῖ ὁ σ. (σ. 80-83). Εἰς τὴν Βουλγαρίαν, παρὰ σχετικὴν ὑπόθεσιν εἰς τὰ *Responsa* τοῦ πάπα Νικολάου Α', ὡς ἐξηγεῖ ὁ σ. (σ. 83-85), δυτικὰ ἐκκλησιαστικὰ ἐπιτίμια δὲν ἐπρόφθασαν νὰ εἰσαχθοῦν καὶ νὰ διαδοθοῦν λόγῳ τοῦ νέου προσανατολισμοῦ τοῦ Βόρειος πρὸς τὸ Βυζάντιον.

Ἐπὲρ τῆς κατισχύσεως τῶν δυτικῶν ἐπιτιμίων μόνον ἐν Μοραβίᾳ, παρατηρεῖ ὁ σ. (σ. 85), συνηγορεῖ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Ἐκκλ. Ὁμ. διεσώθη εἰς ἕνα καὶ μόνον χειρόγραφον (*Cod. Clozianus*), προερχόμενον ἐκ περιοχῆς ἀνέκαθεν ὑπαγομένης εἰς τὸ κλίμα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

Δεδομένου ὅτι οἱ τιμωρηθέντες δι' ἐπιτιμίων μετὰ τὴν ἔκτισιν τῆς ποινῆς τῶν παρουσιάζοντο εἰς τὸν Ἐπίσκοπον κατὰ τὴν Μεγάλῃν Πέμπτην διὰ νὰ λάβουν ἀδειαν εἰσόδου τῶν εἰς τὸν ναόν, τοῦτο ἐξηγεῖ τὸ γεγονός, διὰ τὴν ἐπαπειλοῦσα ἐπιτίμια εἰς τοὺς παραβάτας τοῦ θεοῦ νόμου Ἐκκλ. Ὁμ. εὐρέθη εἰς τὸν κώδικα *Clozianus*, ὁ ὁποῖος περιέχει ὁμιλίαν ἀφορώσασ εἰς τὸν κύκλον τῆς Μεγάλῆς Ἑβδομάδος, τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου καὶ τοῦ Ἐπιφανίου Κύπρου, καὶ μεταξύ τῶν ὁμιλιῶν αὐτῶν, ὡς παρατηρεῖ ὁ σ. σ. 86, πρβλ. ὁμοῦ καὶ J. V a § i c a, Ἐκκλ. Ὁμ. καὶ ΖΣΛ κ.τ.λ., ἐ.ἀ., σ. 175.

Εἰς τὸ Κεφ. ΣΤ' (σ. 87-96) ὁ σ. ἐρευνᾷ ἐγγύτερον τὰς πηγὰς τοῦ ΝΜ, τοῦ ΖΣΛ καὶ τῆς Ἐκκλ. Ὁμ. καὶ ἐκκαθαρίζει ὀριστικῶς τὸ θέμα τῶν πηγῶν τῶν δύο τελευταίων.

Ὁ ΝΜ εἶναι ἀποδεδειγμένως ἀποσπασματικὴ πιστὴ μετάφρασις τῆς Συναγωγῆς εἰς Ν' τίτλους τοῦ Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ καὶ περιέχει 235 Κανόνες ἐκ τῶν 377 τῆς Συναγωγῆς καὶ δὲν ὑπάρχει ἐπ' αὐτοῦ θέμα περαιτέρω ἐρεύνης.

Τοῦ ΖSL 29 κεφάλαια ἐκ τῶν 32 εἶναι συνθεθεμένα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων καὶ ἡ ἀντιπαραβολή, εἰς τὴν ὁποίαν μὲ ἀξιεπαινον μόχθον προβαίνει ὁ συγγραφεὺς (σ. 87-89), δεικνύει ὅτι 18 ἐκ τῶν 29 ἀποτελοῦν πιστὰ ἐννοιολογικὰ ἀντίγραφα τῆς Ἐκλογῆς, ἐνῶ 11 διαφέρουν αὐτῆς μόνον ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς ἐπιβαλλομένης ποιῆς ἢ ὡς πρὸς τὴν διατύπωσιν.

Παρά τὴν καταφανῆ αὐτὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἐκλογῆς ἐπὶ τοῦ ΖSL μόνον ἡ «βουλγαρικὴ θεωρία» ἐξ ὄλων τῶν ἄλλων θεωρεῖ πηγὴν τοῦ ΖSL τὰ Responsa τοῦ πάπα Νικολάου Α' πρὸς τοὺς Βουλγάρους, στηριζομένη εἰς τὴν ὑπαρξίν κοινῶν διατάξεων μεταξύ αὐτῶν καὶ παρῶρθε τοῦ γεγονότος, ὅτι τὰ Responsa ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἐξ ἀρχῆς ὀργάνωσιν Ἐκκλησίας, ἐνῶ ὁ ΖSL εἰς τὴν συγκρότησιν κρατικῆς δικαιοσύνης, πρῶτα μὲν τὸ ὅποιον ἀναγκάζει τὸν σ. νὰ προβῇ εἰς κοπιώδη ἀντιπαραβολὴν τῶν δύο κειμένων (σ. 89-91), ἐκ τῆς ὁποίας ἀποδεικνύεται ὅτι «ἐκ τῶν ἑνδεκα 'κοινῶν' κεφαλαίων μεταξύ τοῦ ΖSL καὶ τῶν Responsa μόνον τρία ἐξ αὐτῶν εἶναι ὄντως κοινά, ἀλλὰ καὶ ταῦτα ὑπάρχουν ὑπὸ τὴν αὐτὴν διατύπωσιν εἰς τὴν Ἐκλογὴν», ἐνῶ τὰ ἄλλα ὀκτώ ἔχουν μὲν κοινὸν θέμα, ἀλλὰ πολλοὶ διαφορετικὰ ρυθμίσεις. «Οὕτω καθίσταται πασιδῆλος ἡ ἐξάρτησις τοῦ ΖSL ἐκ τῆς Ἐκλογῆς καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν Responsa» (σ. 91). Οὕτως ὁμοίως, ἐπίσης, καταρρίπτεται, ἡμπορεῖ νὰ συμπεράνῃ κανεὶς, καὶ ἡ «βουλγαρικὴ θεωρία», ἡ ὁποία ἐστηρίχθη ὄχι μόνον εἰς τὴν ἐκ Βουλγαρίας προέλευσιν πολλῶν ἐν Ρωσίᾳ διασωθέντων παλαιολαβικῶν χειρογράφων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πλαστογράφωσιν αὐτῆν τῶν πηγῶν τοῦ ΖSL, καὶ παταγεῖ πίπτουν τὸ ὀγκῶδες ἐπὶ τοῦ θέματος βιβλίον τοῦ V. G a n e v, Zakon soudn'ij ljud'm pravno-Istoriceski i pravno-analitici nroucvanija, Sofija 1959, χάριτι εἰς τὴν δξύνουν ἐπιστημονικὴν κριτικὴν τοῦ συγγραφέως κα. Μεταί, λοιπόν, τὴν ἐν τοῖς προηγουμένοις κατάρριψιν τῆς «μακεδονικῆς θεωρίας», μετὰ τὴν ὡς ἄνω κατάρριψιν τῆς «βουλγαρικῆς» καὶ μετὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ὑποχώρησιν τῆς «παννονικῆς» δὲν ἀπομένει παρὰ ἡ «μεγαλομοραβικὴ», ὡς ἡ μόνη ὀρθή. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο εὐχαριστῶς θὰ κατέληγε, νομίζομεν, ὁ σ., ἐὰν δὲν τὸν ἡμποδίζεν ἡ «μακεδονικὴ θεωρία».

Ἡ Ἄν. Ὁμ. διαφέρει τοῦ ΝΜ καὶ τοῦ ΖSL, παρὰ τὴν συμπόρευσιν τοῦ περιεχομένου τῶν τριῶν αὐτῶν κειμένων, εἰς τὸ ὅτι, ἐνῶ ἐκεῖνα ἀποτελοῦν «νομοθετικὰς πηγὰς περιεχοῦσας τὸ νέον, γραπτὸν καὶ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τιθέμενον ἐν ἰσχύϊ δίκαιον εἰς μίαν χώραν πειρωμένην νὰ ἐξέλθῃ τῆς εἰδωλολατρίας», ἡ Ἄν. Ὁμ. φέρει τὴν μορφήν παραινετικοῦ λόγου πρὸς τοὺς τοπικοὺς ἄρχοντας-δικαστὰς καὶ «ἀποβλέπει εἰς τὴν πιστὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἤδη εἰσαχθέντος δικαίου, πληροῖ τὰ κενὰ αὐτοῦ διὰ τῶν ἐπιταγῶν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ φέρει μορφήν ἠθικῆς καὶ δικαϊκῆς διδασκαλίας πρὸς λαὸν νεοφῶτιστον» (σ. 92).

Ἄφου ὁ συμπληρωματικὸς ὡς πρὸς τὸ εἰσαχθὲν δίκαιον χαρακτήρ τῆς Ἄν. Ὁμ. ἀποκλείει ὡς πηγὰς αὐτῆς τὸσον τὴν Συναγωγὴν τοῦ Σχολαστικοῦ (πηγὴν τοῦ ΝΜ), ὅσον καὶ τὴν Ἐκλογὴν τῶν Ἰσαύρων (πηγὴν τοῦ ΖSL), ὁ σ. ἀναζητεῖ «ἀνεπιστήμου χαρακτήρος δικαϊκὰ κείμενα, ἅτινα ἐφαρμόζοντο ἐν Βυζαντίῳ παραλλήλως πρὸς τὴν Ἐκλογὴν, διὰ τὴν ἐξέυρεσιν τυχοῦσης σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὴν Ἄν. Ὁμ.» (σ. 92), καὶ εὐρίσκει ὡς τοιαῦτα τὰ ἀποσπάσματα ἐκ τῆς βυζαντινο-ρωματικῆς νομοθεσίας, τὰ καλύπτοντα τὰ κενὰ τῆς Ἐκλογῆς καὶ γνωστὰ ὡς Appendices, οἱ ὅποιοι διαιρούμενοι εἰς παλαιότερους καὶ νεωτέρους περιέχουν εἰς τὸ παλαιότερον τμήμα τῶν τὴν «Ἐκλογὴν τοῦ παρὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Μωυσέως δοθέντος νόμου τοῖς Ἰσραηλίταις».

Δεδομένου νῦν, ὅτι α) ὁ Μωσαϊκὸς νόμος καὶ ἡ Ἄν. Ὁμ. ἔχουν κοινήν ἀφετηρίαν τὸ χωρίον τῆς Ἐξόδου (23, 1): «οὐ παραλήψῃ ἀκοὴν ματαίαν», β) ὑπάρχουν κοινὰ χωρία, τὰ ὁποῖα σημεῖοι ὁ σ. (σ. 94), μεταξύ Μωσαϊκοῦ νόμου καὶ Ἄν. Ὁμ. καὶ γ) εἰς πολλὰ χει-

ρόγραφα τῆς ρωσικῆς κομѣѧа kniga συνυπάρχουν ὁ ZSL, ὁ NM καὶ ὁ Μωσαικὸς νόμος, ὁ δὲ τελευταῖος σχετίζεται πρὸς τὴν Ἄν. Ὁμ., ὁ σ. καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα: α) Ὅτι ὁ Μωσαικὸς νόμος μετεφράσθη ἐκ τῆς ἑλληνικῆς κατὰ τὴν αὐτὴν χρονικὴν περίοδον, εἰς τὸν αὐτὸν τόπον καὶ ὑπὸ τοῦ ἐκπονήσαντος τὴν Ἄν. Ὁμ. συγγραφεύου κύκλου πρὸς διευκόλυνσίν του κατὰ τὴν ἐκπόνησιν αὐτῆς, καὶ β) ὅτι τὸ μωσαικὸν παράγγελμα ἀποτελεῖ τὸ πρότυπον τῆς Ἄν. Ὁμ., ἡ ὁποία ἀπεσκόπει τὸ μὲν εἰς τὴν κάλυψιν τῶν κενῶν, τὸ δὲ εἰς ἐπίρρωσιν τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ γραπτοῦ χριστιανικοῦ δικαίου, ὡς καὶ ὁ Μωσαικὸς νόμος ἐν Βυζαντίῳ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν κενῶν τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων καὶ εἰς τὴν ἐμπέδοσιν τῆς ἰσχύος αὐτῆς (σ. 95). Δὲν νομίζομεν ὅτι ἡμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ εἰς ταῦτα ἀντίλογος.

Εἰς τὸ Κεφ. Ζ' (σ. 97-112) ὁ σ. φθάνει εἰς τὰ τελικὰ συμπεράσματά του περὶ τοῦ συντάκτου καὶ τῶν τοπικῶν καὶ χρονικῶν πλαισίων τῆς συντάξεως τῶν τριῶν αὐτῶν ἀρχαιοτέρων δικαϊκῶν μνημείων τῶν Σλάβων ἀνευρίσκων στηρίγματα ἔξω πλέον τῶν κειμένων τῶν αὐτῶν καθ' ἑαυτῶν, τουτέστιν εἰς τὰς πηγάς, περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δραστηριότητος τοῦ Κυρίλλου καὶ τοῦ Μεθοδίου.

Τὸ ἱστορικὸν δεδομένον τοῦ κεκωλυμένου γάμου τῆς Ἄν. Ὁμ., τὸ ὅποιον κατὰ τὸ Κεφ. Γ', σ. 39, τοῦ σ. «οὐδόλως ἀπαντᾷ εἰς τὰς βυζαντινὰς πηγάς», ἀνευρίσκει τώρα ὁ σ. εἰς τὸν Βίον Μεθοδίου (VM, κεφ. XI, Ἀναστασίου, 157-158), ὅπως διαπιστώνει καὶ ἐπὶ τῶν αὐτῶν χωρίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς στηρίζεται ἡ ἀπαγόρευσις τῆς λύσεως γάμου διὰ *peridium*, ὡς εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ ἱστορικοῦ δεδομένου, τὸσον εἰς τὴν VC ὅσον καὶ εἰς τὴν VM καὶ εἰς τὴν Ἄν. Ὁμ. καὶ ἡ σύμπτωσις αὐτῆ δεικνύει ὅτι τὸ αὐτὸ ἱστορικὸν δεδομένον τῆς VM ὑπῆρξε καὶ ἡ ἀφορμὴ τῆς Ἄν. Ὁμ. Ἀφ' ἑτέρου ὁ κοινὸς ἀντιμετωπισμὸς τῶν αὐτῶν νομικῶν θεμάτων ὑπὸ τοῦ NM καὶ τοῦ ZSL (βλ. Κεφ. Ε') δεικνύει ὅτι τὰ τρία αὐτὰ δικαϊκὰ κείμενα, NM, ZSL καὶ Ἄν. Ὁμ., «ἀπαρτίζουν ἑνιαῖον *corpus* νομικῶν πηγῶν, γραφειῶν κατὰ ταῦτα εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συντάκτου καὶ ἐντὸς συγκεκριμένων χρονολογικῶν πλαισίων» (σ. 100).

Τόπος, λοιπόν, συντάξεως τῆς Ἄν. Ὁμ., καταλήγει ὁ σ., εἶναι ἡ Μεγάλῃ Μοραβία καὶ συντάκτης αὐτῆς ὁ Μεθόδιος, ἀφοῦ ὁ προκαλέσας διὰ τοῦ ἀμαρτήματός του τὴν Ἄν. Ὁμ. Μοραβὸς ἄρχων εἶναι ὁ εἰς τὴν VM ἀναφερόμενος.

Δεδομένου, τώρα, α) ὅτι κατὰ τὸ Κεφ. XI τῆς VM τὰ προκαλέσαντα τὴν ἐκφώνησιν τῆς Ἄν. Ὁμ. αἴτια ἀνάγονται εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Μεθοδίου εἰς τὴν Μοραβίαν (873-885), β) ὅτι ἡ Ἄν. Ὁμ. δὲν προϋποθέτει τὴν ὑπαρξίν του κατὰ τὸ ἔτος 883 συνταχθέντος NM, καὶ γ) ὅτι κατὰ τὸ αὐτὸ Κεφ. XI τῆς VM ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ κεκωλυμένου γάμου τοῦ φίλου τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μοραβίας ὑπὸ τοῦ Μεθοδίου προηγείται τῆς μεταβάσεως αὐτοῦ εἰς Ρώμην (879-880), τὸ ἔτος 879 πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς *terminus ante quem* τῆς Ἄν. Ὁμ. (καὶ τὸ ἔτος 873, ἐννοεῖται, ὡς *terminus post quem*, αὐτῆς, ἡ ὁποία συνεπῶς πρέπει νὰ ἐξεφωνήθη μεταξὺ 873-879) (σ. 103).

Ὁ ZSL, ὁ κατόπιν τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς τοῦ Vasića καὶ τῆς κοινῆς μετὰ τοῦ NM καὶ τῆς Ἄν. Ὁμ. χρήσεως τοῦ ὄρου *vněme* ἀνήκων γλωσσικῶς εἰς τὰ ἔργα τῆς κυριλλομεθοδιανῆς παραδόσεως, εἶναι, ὡς ἀποκαλύπτει τώρα ὁ συγγραφεύς, ὁ ἀνευ ἐπιθετικοῦ προσδιορισμοῦ «νόμος» ἢ αἰ «γραπταὶ διατάξεις» τῆς Ἄν. Ὁμ., ἀφοῦ ὑπάρχει ἀπόλυτος ταύτισις διατάξεων τῆς Ἄν. Ὁμ. καὶ τοῦ ZSL, τὰς ὁποίας σημειοὶ λεπτομερῶς ὁ σ. εἰς τὴν σ. 103/4. Ἐπομένως ὁ ZSL ἐγένετο ἐπίσης ἐν Μεγάλῃ Μοραβίᾳ ὑπὸ τοῦ Μεθοδίου καὶ ἡ σύνταξις τοῦ αὐτοῦ εἰς Ρώμην (879-880), καθ' ὅσον ἀπὸ τῆς προϋποθέτει τὴν ὑπαρξίν του. Ἡ σύνταξις τοῦ ZSL φρονοῦμεν ὅτι ἐγένετο κατὰ τὴν πρώτην μεγαλομοραβικὴν περίοδον τοῦ Μεθοδίου ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ ἔτους 863 μέχρι τοῦ 866, δηλαδὴ ἅμα τῇ ἀφίξει του καὶ πρὸ τῆς μεταβάσεώς του εἰς τὴν Ρώμην» (σ. 105).

Ούτως ό σ. κατέληξεν, διαπιστώνων βαθμηδόν και προοδευτικώς ό ίδιος τās σχέσεις μεταξύ τών τριών παλαιοσλαβικών κειμένων πρώτον, κειχωρισμένως και έπειτα από κοινοί, και άδιαφορών καθ' όδόν, έάν πρό αυτού έρευνηται κατέληξαν ένίοτε όλίγον δογματικώς εις έπί μέρους χωριστά διά τό καθένα συμπεράσματα, εις τόν καθορισμόν του συντάκτου (Μεθόδιος), του τόπου (Μεγάλη Μοραβία) και του χρόνου (ZSL = 863-866, 'Αν. Όμ. = 873-879, NM = 883) τών τριών παλαιοσλαβικών κειμένων και δέν άπομένει δέν έκκαθάρισιν του έδάφους παρά ή κατάρριψιν τών διαφορετικών άπόψεων τής «βουλγαρικής» και τής «μακεδονικής» θεωρίας, τής «παννονικής» αυτοκαταρριφθείσης:

Προκειμένου περί τής έκτεθείσης ήδη (Κεφ. Δ', σ. 62-64) «βουλγαρικής θεωρίας», τής άφορώσης εις τόν τόπον προελεύσεως και τόν χρόνον συντάξεως του ZSL, ό σ. παρατάσσει τώρα έπιχειρήματα προς καταπολέμησίν της: α) «Δέν ήτο δυνατόν να εισαχθί εις τήν Βουλγαρίαν ως έπίσημον δικαίον ό έξ άποσπασμάτων τής 'Εκλογής άπαρτιζόμενος ZSL ότε ήδη έν Βουλγαρία έφηρμόζοντο ή 'Εκλογή και ό Γεωργικός Νόμος... Άλλωστε και ό τίτλος ZSL (= Νόμος έκδικάσεως τών ανθρώπων) ύποδηλοί τήν έλλειψιν άλλων νομοθετημάτων παραλλήλως προς ατόν ισχυόντων» (σ. 106). β) Προκειμένου περί τών Responsa ως πηγής του ZSL κατεδείχθη ήδη (Κεφ. ΣΤ', σ. 89-91) «ότι ό ZSL περιλαμβάνει διατάξεις άπαντάσας θεματικώς μόνον εις τά Responsa και δη έλαχίστας, ένδ αντίθétως ή έξάρτησίς του από τήν 'Εκλογήν είναι εύρτάτη και άπόλυτος» (σ. 107). γ) 'Η έκ Βουλγαρίας προέλευσις χειρογράφων τής κοπćа kniga έξηγείται όχι έκ τής έν Βουλγαρία δημογρίας και έφαρμογής του ZSL, άλλ' έκ τής πλουσίας αντιγραφικής δραστηριότητος τών έκ Μοραβίας μετά τόν θάνατον του Μεθοδίου τό 885 έκδιωχθέντων μαθητών του, τών έγκατασταθέντων ύπό του Βόριδος μέ έπί κεφαλής τόν Κλήμεντα, τότε μεταγενεστέρως έπικληθέντα 'Αχρίδος, εις περιούγησιν τινα τής ΒΑ Μακεδονίας και άποτελεσάντων τήν Σχολήν του Κλήμεντος, τής όποίας τά χειρόγραφα ώδήγησαν εις τήν Ρωσίαν αί ιστορικά περιπέτεια τής Βαλκανικής χερσονήσου, ένδ τό έκ Κροατίας χειρόγραφον τής 'Αν. Όμ., άναφερομένης εις έξειδιευμένην περίπτωσιν παραβάσεως δικαίου, δέν έδικαιολόγει προσάθεια διαδόσεώς του, ως τά άλλα έργα του διδασκάλου Μεθοδίου, ύπό τής Σχολής του Κλήμεντος και διεσώθη ως codex unicus εις Κροατίαν (σ. 107-108). (Ταύτα διά τούς ύποστηρίζαντας σύνταξιν του ZSL έν Βουλγαρία επί Βόριδος). δ) 'Ηδη πρό τής καθόδου τών μαθητών Κυρίλλου και Μεθοδίου εις τήν Βουλγαρίαν και συγκεκριμένως μεταξύ τών έτών 870-879... ειχεν έπίσημος καταργηθί ή 'Εκλογή, ήτις κατεκραυνώθη έν τφ προλόγφ του Προχείρου Νόμου (του Βασιλείου Α') ως «ύβρις μάλλον ή διδασκαλία δικαίου»... (και) «τόσφ ό Βόρις, όσφ και ό έν τή αυτοκρατορική αύλή τής Κωνσταντινουπόλεως άνδρωθείς Συμεών, δέν ήτο δυνατόν να θέσουν εις έφαρμογήν νόμον προελθόντα, έστω και συμπληματικώς, έκ τής καταργήσεως ήδη 'Εκλογής τών εικονομάχων αυτοκρατόρων τής δυναστείας τών 'Ισαύρων», ένδ ταύτα δέν ήμποδίζον τήν Σχολήν του Κλήμεντος εις τήν διάδοσιν τών έργων του διδασκάλου τών Μεθοδίου, ή δε έπιβίωσις τής 'Εκλογής εις πολλές χώρας άπέτέλεσεν έργον ιδιωτών και όχι ύπευθύνων φορέων κρατικής εξουσίας (σ. 108-109). (Ταύτα δια τούς ύποστηρίζαντας σύνταξιν του ZSL έν Βουλγαρία επί Συμεών). ε) 'Η λεγομένη σλαβική 'Εκλογή τών χειρογράφων τής κοпćа kniga, τής όποίας 'Εκλογής τό έλληνικον πρωτότυπον άποδίδεται ύπό τών γραφών τών χειρογράφων της εις τόν Λέοντα ΣΤ' και Κωνσταντίνον Ζ', δέν έξεπονήθη έν Βουλγαρία επί Συμεών (893-927), μη έπηρεασθείσα μάλιστα ύπό του ZSL, διά να αντικαταστήσθ τήν εις έλληνικήν γλώσσαν διατετυπωμένην 'Εκλογήν, ως ύπεστήριζεν ό Μ. Andreev, άφου α) δέν έξηγείται πώς δέν έπηρεάσθη ύπό του ZSL, έάν όστος ήτο νόμος βουλγαρικός, δέν έξηγείται αντίθétως, έάν ίσχυεν ή σλαβική 'Εκλογή, διατί συνετάγη ό συμπληματικός και άτελής ως προς ατήν ZSL, δέν έξηγείται έπίσης τί έπρόκάλεσε τήν έκ μεταφράσεως τής 'Εκλογής τών 'Ισαύρων σλαβικήν 'Εκλογήν, όταν ή ίδια ή 'Εκλογή τών 'Ισαύρων ειχε καταργηθί έν Βυζαντίφ, και β) ό Saturnik άπέδείξε διά παρα-

βολῆς τῶν κειμένων ὅτι ἡ σλαβική Ἐκλογή δὲν εἶναι μετάφρασις τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων, ἀλλὰ τῆς *Ecloga Privata* με *terminus a quo* τῆς συντάξεώς της τὸ ἔτος 945, ἀφοῦ περιέχει εἰς τὸν 5ον τίτλον της τὴν Νεαρὰν XII τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, τὴν δημοσιευθεῖσαν τὸ ἐνωρίτερον κατὰ τὸ ἔτος 945. Οὕτως ὁ σ. κατέρριψε ἐριστικῶς τὴν «βουλγαρικὴν θεωρίαν».

Προκειμένου, τὰρα, περὶ τῆς ἔκταθείσης ἡδῶ (Κεφ. Δ', σ. 65-66) «μακεδονικῆς θεωρίας», τῆς ὑποστηριζούσης προέλευσιν τοῦ ZSL ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Μεθοδίου διοικηθείσης μεταξὺ 830-840 «σλαβικῆς ἡγεμονίας» καὶ χαρακτηῖρα αὐτοῦ στρατιωτικοῦ ποινικοῦ κώδικος, ὁ σ. καταπολεμεῖ αὐτὴν διὰ τῶν ἐξῆς ἐπιχειρημάτων: α) Τὰ τέσσαρα μόνον μικρὰς ἐκτάσεως κεφάλαια περὶ στρατιωτικῶν ἐκ τῶν 32 τοῦ ZSL δὲν προσδίδουν εἰς αὐτὸν στρατιωτικὸν χαρακτήρα ἐνώπιον τῶν ὑπολοίπων 28 διαφόρου νομικοῦ περιεχομένου. β) Ἡ ἀναγνωριζομένη ὡς πηγὴ τοῦ ZSL βυζαντινὴ Ἐκλογή περιέχει περὶ στρατιωτικῶν πλείστας ὄσας διατάξεις, αἱ ὅποια δὲν περιελήφθησαν εἰς τὸν ZSL, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε, ἐὰν οὗτος ἦτο στρατιωτικὸς κώδιξ. Καὶ γ) ἡ Κλεισοῦρα τοῦ Στρυμόνος, ὅπου ὑποθετικῶς εὑρίσκεται ἡ «σλαβικὴ ἡγεμονία» τοῦ Μεθοδίου, εὑρισκομένη ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ἐτέλει ὑπὸ τὴν πλήρη κρατικὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ καὶ ὁ Μεθόδιος «θὰ ἤδυνάτο ἴσως νὰ εἰσαγάγῃ ἀνεπιστήμως καὶ ὡς ἐθιμικὸν καὶ πάλιν δίκαιον, διατάξεις ἰδιωτικοῦ δικαίου, ἀλλ' οὐδέποτε διατάξεις δημοσίου δικαίου εὐθὺς ὀχιούσας τὴν κυριαρχίαν τῆς αὐτοκρατορίας» (σ. 112).

Οὕτως ὁ σ. κατέρριψε εἰς τὴν οὐσίαν τῆς τὴν «μακεδονικὴν θεωρίαν» καὶ ἐὰν προστεθῇ εἰς ταῦτα καὶ ἡ ἐν τοῖς προηγουμένοις γενομένη παρατήρησις, ὅτι δὲν ὤφηξε μεταξὺ 830-840 καὶ εἰς τὸ ἐξῆς «σλαβικὴ ἡγεμονία» εἰς τὸν Στρυμόνα, ἀλλ' εἰς τὴν Βιθυνίαν, τότε ἡ «μακεδονικὴ θεωρία» χάνει καὶ τὸ ὄνομά της ὡς «μακεδονική», μὴ δυναμένη ὁμως κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἐπιχειρημάτων τοῦ σ. νὰ ὀνομασθῇ οὔτε «βιθυνική», ἀλλὰ μόνον νὰ καταργηθῇ.

Ὁ σ. κατόπιν (σ. 113-119) ἀνακεφαλαιώνει εἰς 29 παραγράφους τὰ συμπεράσματα ἐκ τῆς ὅλης ἐργασίας, ἀπληραγμένα ἐπιχειρηματολογίας καὶ δίδοντα σαφῆ εἰκόνα τῆς ὕλης ὅλης τῆς μελέτης, χωρὶς ὁμως, ἀτυχῶς, παραπομπὰς εἰς τὰς ἀντιστοιχίους σελίδας τοῦ βιβλίου, οὕτως ὥστε ὁ θέλων νὰ περιορισθῇ εἰς τὰ συμπεράσματα ἀναγνώστης δὲν ἤμπορεῖ νὰ ἀναζητήσῃ εἰς τὴν ἐργασίαν τὴν ὑποστήριξιν συμπεράσματός τινος.

*Ἐπονται: Πηγαὶ καὶ Βιβλιογραφία (σ. 121-131) καὶ γαλλικὴ περίληψις (*résumé*) (σ. 133-142).

Εἰς τὴν τυπογραφικῶς ἄψογον ἐργασίαν τοῦ σ. ἤμπορεῖ νὰ γίνῃ μικρὰ δευτερευούσης σημασίας παρατήρησις περὶ τοῦ συστήματος παραπομπῶν τοῦ συγγραφέως. Ὁ σ. παραπέμπει εἰς τὰς ὑποσημειώσεις του μόνον μὲ τὸ ὄνομα τοῦ σχετικοῦ συγγραφέως καὶ τὸν ἀριθμὸν τῆς σελίδος τοῦ σχετικοῦ ἔργου του. Τὸ σύστημα τοῦτο παραπομπῆς παρουσιάζει τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν ἀπλοποίησιν καὶ δὲν φορτῶνει τὰς ὑποσημειώσεις μὲ σχοινοτενεῖς τίτλους ἔργων. Ἀναγκάζει ὁμως τὸν ἀναγνώστην νὰ καταφεύγῃ διὰ κάθε νέον ὄνομα συγγραφέως, διακόπτων τὴν παρακολούθησιν τῶν νοημάτων τοῦ κειμένου, εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔργου καὶ νὰ ἀναζητῇ εἰς τὴν ἐκεῖ Βιβλιογραφίαν τὸν τίτλον τοῦ ἔργου τοῦ περὶ οὗ πρόκειται συγγραφέως. Ἴσως θὰ ἦτο εὐχερέστερον διὰ τὸν ἀναγνώστην, ἐὰν κατὰ τὴν πρώτην παραπομπὴν εἰς τινα συγγραφέα ἐτίθετο ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ἔργου του καὶ κατόπιν εἰς τὸ ἐξῆς μόνον ὄνομα αὐτοῦ καὶ ἀριθμὸς σελίδος τοῦ ἔργου του, ὅποτε ὁ ἀναγνώστης θὰ προσέφευγεν εἰς τὴν ἀπέχουσαν Βιβλιογραφίαν, μόνον ἐὰν ἤθελε νὰ ἐπανέλθῃ ἐπὶ τοῦ σχετικοῦ ἔργου. Τὸ μεικτὸν τοῦτο σύστημα εἶναι, κατὰ τὴν γνώμην μας, προτιμητέον.

Ἐν τέλει, πρόκειται περὶ ἀξιολόγου ἐργασίας, ἡ ὅποια ἐνδιαφέρει, ὡς εἶπομεν ἐν ἀρχῇ, σλαβολόγους, νομικοὺς καὶ βυζαντινολόγους. Ἀξιολόγου διὰ τὸ σημαντικὸν τοῦ θέματος καὶ διὰ τὴν κριτικὴν καὶ ἐπιδεξίαν διαπραγμάτευσίν του. Πρῶτην φοράν ἀλληλοσυγκρίνονται τὰ τρία παλαιότερα δικαικὰ κείμενα τοῦ κόσμου τῶν Σλάβων, ἐρευνᾶται τὸ νομικόν

περιεχόμενόν των, ἐν ἀναφορᾷ μάλιστα πρὸς τὸ ρωμαίκο-βυζαντινὸν καὶ Κανονικὸν δίκαιον τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ διαπιστοῦται κριτικώτατα ὁ συντάκτης των καὶ ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος τῆς συντάξεώς των καὶ τοῦτο μὲ μίαν κλιμακωτὴν διάρθρωσιν τῶν ἐκάστοτε μερικῶν συμπερασμάτων, ἢ ὅποια κρατεῖ ἀδιάπτωτον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστου μέχρι τοῦ τελικοῦ συμπεράσματος. Δὲν ὑπάρχει, νομιζομεν, ἔργασία σλαβολόγων, ἢ ὅποια κατέλιξεν εἰς τὸ συλλογικὸν καὶ ὀριστικὸν τοῦτο ἀποτέλεσμα τῆς ἔργασίας ταύτης τοῦ συγγραφέως. Ἀσφαλῶς καὶ οἱ νομικοὶ ἀνακαλύπτουν τὴν νομικὴν δραστηριότητα τοῦ Μεθοδίου εἰς τὴν Μοραβίαν καὶ βυζαντινολογοὶ καὶ θεολόγοι πρῶτην φορὰν ἀποκοτῶν σαφῆ εἰκόνα τοῦ Μεθοδίου ὡς ὄργανο τοῦ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Μοραβίας καὶ ὡς νομοθέτου. Πιστεύομεν ὅτι θὰ ἐκτιμηθῆ δέοντως ἡ συμβολὴ τοῦ συγγραφέως εἰς τὴν Ἐπιστήμην.

Γ. Ι. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

Κωνσταντίνου Γ. Σταλίδη, Οἱ συντεχνίες καὶ τὰ ἐπαγγέλματα στὴν Ἔδεσσα τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, Ἔδεσσα 1974, 8ο, σελ. 168+63 πιν.

Ὁ φιλόλογος Κωνστ. Γ. Σταλίδης συνεχιζοντας τὶς ἔρευνές του γύρω ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Ἐδέσσας, δημοσιεύει τὸ βιβλίον αὐτό, ποῦ εἶναι μὴ λεπτομερέστατη μελέτη τῶν συντεχνιῶν καὶ τῶν ἐπαγγελμάτων στὴν Ἔδεσσα κατὰ τὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας.

Ἐπειτα ἀπὸ τὸν πρόλογο τοῦ Γ. Χ. Χιονίδη (σ. 9-10), ἀκολουθεῖ ὁ πρόλογος τοῦ συγγραφέα (σ. 11-12), ὅπου ἀναφέρονται οἱ πηγές ποῦ χρησιμοποιήθηκαν καὶ ἐξηγεῖται ἡ μέθοδος τῆς ἔργασίας. Κατόπιν (σ. 13-15) δημοσιεύονται περιλήψη τοῦ βιβλίου στὰ ἀγγλικά καὶ κατάλογος τῶν ἐντὸς τοῦ κειμένου εἰκόνων (σ. 16).

Στὸ πρῶτον κεφάλαιο (σ. 17-30) ἐπιχειρεῖται σύντομη ἐπισκόπησις τῆς συντεχνιακῆς ὀργάνωσις ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς καὶ τὴν ἐποχὴ τοῦ Βυζαντίου, ἐξετάζεται γενικὰ τὸ θέμα τῶν συντεχνιῶν κατὰ τὴν τουρκοκρατία καὶ ἐκτίθεται ἡ σημασία τους καὶ ἡ προσφορά τους στὸν ὑπόδουλον Ἑλληνισμό.

Στὸ δεύτερον κεφάλαιο (σ. 31-39) γίνεται ἡ διαπραγμάτευσις τῆς ὑπαρξῆς συντεχνιῶν καὶ ἐπαγγελμάτων στὴν Ἔδεσσα κατὰ τὴν τουρκοκρατία καὶ παρατίθεται ἡ σχετικὴ ὀρολογία, ὅπως ἀναγράφεται στὶς πηγές.

Ἡ δραστηριότητα τῶν Ἐδεσσαίων ἐπαγγελματιῶν καὶ τεχνιτῶν, μεμονωμένων ἢ ὀργανωμένων σὲ συντεχνίες, περιγράφεται στὸ τρίτον κεφάλαιο (σ. 40-68). Οἱ Ἐδεσσαῖοι ἐπαγγελματίες συνεισφέρουν κι αὐτοὶ στὰ φορολογικὰ βάρη, συντρέχουν στὴν ἀνάγεσιν τῶν καὶ τὴν ἰδρύσιν σχολείων καὶ ἄλλων κοινωφελῶν ἰδρυμάτων, συμμετέχουν στὴ διοίκισι τῆς κοινότητος καὶ στὴν ἔθνικὴ ὑπόθεσι. Τέλος, περιγράφονται οἱ σχέσεις τῶν συντεχνιῶν μεταξὺ τους καὶ ἡ ψυχαγωγία τους.

Στὸ τέταρτον κεφάλαιο (σ. 69-136) ἀναγράφονται μὲ ἀλφαβητικὴ σειρά τὰ ἐπαγγέλματα στὴν Ἔδεσσα, παρατίθενται οἱ σχετικὲς μαρτυρίες ἀπὸ τὶς πηγές καὶ περιγράφεται συστηματικώτατα καὶ λεπτομερέστατα ἡ δουλειὰ τοῦ κάθε τεχνίτη, ποῦ ἡ τέχνη του σήμερα ἔχει ξεπεραστεῖ καὶ τίνει νὰ ἐκλείψει ἀπὸ τὴ σύγχρονὴ ἐξέλιξι τῆς τεχνολογίας.

Στὸ πέμπτον κεφάλαιο (σ. 137-143) ἀναφέρονται καὶ ἄλλες ἀσχολίες τῶν Ἐδεσσαίων (γεωργία, ὑφαντουργία, μεταξουργία, νηματουργία, βιοτεχνία κατασκευῆς σχοινιδῶν καὶ ἀγιογραφία).

Ἀκολουθοῦν ἡ Βιβλιογραφία-Πηγές (σ. 144-149), εὔρετῆρια ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (σ. 150-163), ξένων λέξεων (σ. 163-164) καὶ περιηγητῶν (σ. 164), τὰ παροράματα (σ. 165) καὶ μετὰ 63 πίνακες (φωτογραφίες) ποῦ συμπληρώνουν τὸ κείμενον.